

УДК: 377. 36

М.В. Лузан, м. Київ

СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НАУКОВЦІВ НА ФОРМУВАННЯ В СТАРШОКЛАСНИКІВ ПРОФЕСІЙНИХ ІДЕАЛІВ

Зроблена спроба з'ясувати зміст ідеалів сьогодення на основі психолого-педагогічних досліджень сучасних вчених. Результати цих досліджень, врешті решт, дадуть змогу нам конкретизувати зміст поняття “професійний ідеал старшокласника”, окреслити зміни, що відбулися в його розумінні на перетині тисячоліть.

Ключові слова: професійний ідеал, особистісно-діяльнісний підхід, старшокласники.

Розгортання соціально-економічних процесів в Україні, зміни в способі життя та поведінки кожної людини, конкуренція та безробіття суттєво вплинули на пріоритети сучасної молоді, яка наразі не приймає усталені в радянські часи ідеали професійної праці. Таке об'єктивно діюче протиріччя, підсилене економічною нестабільністю та загостренням конкуренції в межах світового розподілу праці, коли цінності й ідеали старої епохи не приймаються, а нові перебувають лише на етапі визрівання й ствердження в суспільстві, й визначає умови професійної самореалізації сучасної молоді з прагненням. Крім того, на думку вчених (К. Абульханова-Славська, І. Бех, І. Зимня), найбільш сприятливим періодом формування професійних ідеалів особистості є вік ранньої юності, період професійного самовизначення учнів. Саме тому проблема професійних ідеалів залишається і в наш час вкрай актуальною, її вивчають педагоги, філософи, психологи та соціологи.

Метою статті є уточнення змісту “професійний ідеал старшокласника” й конкретизація змін, що відбулися в його розумінні на перетині тисячоліть.

Проведений нами теоретичний аналіз психолого-педагогічних досліджень виявив, що увага сучасних вчених зосереджена, переважно, на дослідженні змін, що відбулися в розумінні сутності ідеалів, їх значущості в розвитку особистості. Так, зокрема, дисертаційне дослідження У.Хамар присвячене вивченню проблеми ідеалу в філософській спадщині Івана Франка. Отримані результати дали змогу з'ясувати зміст поняття

“ідеал”, його генезу, уточнити зміст і складові “національного ідеалу”, розкрити проблему здійсненності і нездійсненності ідеалів, їх роль у діяльності людини, народу, людства [14].

На національну основу всебічного та гармонійного розвитку особистості наголошується в працях К. Ушинського. Його педагогічну спадщину ретельно досліджувала Н. Калита. У роботі визначено виховний ідеал як обумовлене знанням про людину уявлення про досконалі умови процесу виховання, метою якого є всебічний і гармонійний розвиток (саморозвиток) вільної у виборі особистості на засадах народності, природовідповідності та культуровідповідності. Нею також виявлено, що К. Ушинський наголошує на недосяжності повною мірою ідеалів, у процесі виховання можна лише допомогти вихованцеві наблизитися до абсолютного ідеалу. Нею також встановлено, що критерієм ефективності досконалого процесу виховання К. Ушинський вважає самосвідомість особистості, яка дає їй дар слова, свободу волі, моральність, прагнення досконалості, самовдосконалення та прогресу [7].

Присвячена дослідженню поглядів українських мислителів першої половини ХХ ст. проблем національного ідеалу дисертація О. Кендус. У роботі проведено аналіз впливу історико-культурного, соціально-політичного, релігійного чинників на формування уявлень про національний ідеал в масовій та філософській свідомості українського суспільства. Доведено, що національний ідеал розглядався вітчизняними мислителями як складна ціннісно-світоглядна категорія, що виражає устремління до досконалості, уявлення про зразкове як у суспільно-політичному, так і духовно-моральному бутті нації та її представників. Увібравши в себе специфіку української ментальності та культури, приходять до висновку О. Кендус, категорія національного ідеалу у вітчизняній філософії першої половини ХХ ст. знайшла свій прояв через два виміри: суспільно-політичний та особистісний. Суспільно-політичний вимір національного ідеалу характеризувався українськими філософами в контексті таких цінностей, як нація, свобода, державність, а особистісний вимір – знаходив свій прояв в образі української людини, яка формувалася на традиціях та цінностях християнського і морально-політичного ідеалів особистості [8].

Філософські уявлення про український національний ідеал у двадцятому столітті також був тісно пов'язаний з політикою.

Тому до проблеми взірця для наслідування зверталися такі державники і патріоти як Ю. Бойко (“Шлях нації”). В. Винниченко (“Відродження нації”), Д. Донцов (“Дух нашої давнини”) та ін. Наприклад Ю. Бойко, не заперечуючи в цілому уявлень Д. Чижевського та М. Шлемкевича про українські традиційні ідеали, торкнувся особливо важливої для нашої нації проблеми зради окремими індивідуумами цих взірців, а також небезпеки нівелювання національної духовності як підвалин самобутності народу. Або ж у творчості В. Винниченка наголошується на тому, що національні ідеали мають широке поле притягання і поширюються на всі класи, партії, вікові групи. Цікавими й досить суперечливими є погляди на традиційний ідеал керівника держави Д. Донцова, який, ратуючи за державність, зазначав, що побудувати незалежну Україну можна тільки за умови відродження моральних та естетичних, гуманістичних українських взірців у найширших народних масах [10, с. 11].

Згадані нами вище філософські уявлення про український національний ідеал у двадцятому столітті, тісно пов’язані з політикою, є важливими для уточнення сутності гуманістичного ідеалу старшокласників у нових соціокультурних умовах, в яких домінують матеріально-прагматичні цінності. Цю проблему досліджує А. Вірковський, який наголошує, що “гуманістичним ідеалом” є самоактуалізована особистість, діяльність якої спрямована на благо інших. Така особистість здатна гармонійно поєднувати духовно-моральні риси (доброту, повагу до людей, справедливість, співчуття, протидію злу, громадянськість, творчий інтелект, здатність до саморозвитку тощо) та соціально-ділову активність (підприємливість, працелюбність, відчуття господаря, ініціативність, діловитість, цілеспрямованість тощо). Пріоритетними для неї залишаються духовно-моральні цінності [2, с. 9].

Збагатила й глибше розкрила сутність і структуру гуманістичного ідеалу старших підлітків К. Дорошенко. В її роботі науково обґрунтовано теоретико-прогностичну модель виховання гуманістичного ідеалу старших підлітків. Під нею розуміється змодельований в індивідуальній свідомості образ свого “кращого я”, що слугує мотивом перетворювальної діяльності суб’єкта, яка ґрунтується на принципах ціннісного ставлення до себе, до інших, до Батьківщини, до всіх народів, до природи; знанні своїх прав і свобод та умінні їх захистити; пріоритеті в моральних цінностей [4, с. 1].

Будь-який ідеалів у сучасних дослідженнях неодмінно відображає окремі властивості, тенденції об'єктивної дійсності і базується на певних знаннях. Проаналізувавши праці, в яких основна увага була зосереджена на з'ясуванні змісту поняття "ідеал" та його видів у працях діячів різних епох, підкреслимо, що всі форми ідеалів (політичні, моральні, національні, виховні, гуманістичні) повинні гармонійно брати участь у формуванні професійного ідеалу особистості.

Відмітимо, що людство нагромадило великий досвід наповнення названих ідеалів конкретним змістом. По-перше, це людина ініціативна, підприємлива, діяльна. Їй притаманна самостійність, гідність, здатність генералізувати думки, розвинена інтуїція. По-друге, це людина з національно орієнтованою свідомістю. Вона любить свій народ, для неї рідна мова й інші ознаки самобутності служать засобом національної самоідентифікації, розвитку почуття гідності, патріотизму, що засвідчується працею, цілеспрямованим зусиллям. По-третє, це людина з розвинутою правовою та моральною відповідальністю. Слід пам'ятати, що лише вільна особистість може брати на себе відповідальність. Маючи свободу вибору тих чи інших цінностей і реалізуючи її, така особистість усвідомлює, що свобода обмежується певними законами, нормами, моральними регуляторами. Саме така людина здатна захистити себе й інших. По-четверте, це людина з рельєфно оформленою світоглядно-екологічною орієнтацією. По-п'яте, це людина з розвинутою установкою на моральність, внутрішнє самопіднесення, духовне самопанування, особисту причетність до змін навколишнього середовища в ім'я торжества справедливості, добродіянь, гуманізму. І саме такий ідеал людини приваблює. Адже ідеал, як стверджують В. Болгаріна та Ю. Терещенко, це контури образу майбутнього, рельєфність яких для людини досягається її тямущістю, розпорядливістю, здатністю проникати в глибини суперечностей, виходити з тверезих розрахунків у діяльності [11, с. 17]. Для молоді людини це, передусім, трудова діяльність, де вона обов'язково за життя має себе знайти та реалізувати. Тому важливість ефективного формування професійного ідеалу є на сьогоднішній день, беззаперечно важливою проблемою.

Відзначимо, в сучасній педагогічній науці вчені оперують цілою низкою понять, етимологічно подібних до поняття

“професійний ідеал”. Це і “моральний ідеал”, “ціннісні орієнтації”, “життєві плани”, “життєві наміри”, “моральний авторитет” тощо. Розкриємо і порівняємо їх зміст, що дасть змогу нам уточнити специфіку професійного ідеалу та його місця структури професійного світогляду особистості.

Проведений нами аналіз засвідчив, що поняття “моральний ідеал” відрізняється від “професійний ідеал” більш широким змістом, інтегруючи в собі три особистісно-професійні аспекти: духовно-моральні (сукупність особисто значущих моральних цінностей та якостей); соціальні (сукупність соціально значущих якостей); професійні (сукупність професійно значущих якостей).

В педагогіці під “ціннісними орієнтаціями” розуміють унормовані утворення як певні приписи, що задають повинну, необхідну чи бажану поведінку. Але її можливо задати й інакше: у вигляді ідеалу, зразка для наслідування. При цьому, якщо ідеалом служить людина, яка обрана такою тому, що вона виконує відповідні норми, то ми маємо відмінність лише в формі завдання однієї й тієї самої норми (сукупності норм). Але ідеал далеко не завжди задається саме так [5, с. 8]. Ціннісні орієнтації є основою для формування професійного ідеалу і мають статистичний характер. На початку становлення професійного ідеалу, який має динамічний характер, ціннісні орієнтації визначають його характер, структуру та зміст. Але вже сформований ідеал впливає на структуру ціннісних орієнтацій особистості та навіть певною мірою змінює їх.

Сучасні вчені Н. Гусякова, І. Підласий, Л. Морозова розглядають професійні ідеали в системі ціннісних орієнтацій. І це закономірно. Адже, переймаючись матеріальним благом, ми зовсім забули про духовність. Ми знищили існуючі ідеали, рухаючись вперед, точніше вони перестали відповідати сучасним вимогам життя. Тож вони вимагають нагального переосмислення. Відповідно професійні ідеали на сьогоднішній день розглядаються як духовні опори, регулятивні детермінанти цілеспрямованих дій кожної особистості. Професійним ідеалом виступає людина ініціативна, підприємлива, діяльна, з національно орієнтованою свідомістю, з розвинутою правовою, моральною відповідальністю, з рельєфно оформленою світоглядно-економічною орієнтацією та розвинутою установкою на моральність, внутрішнє самопіднесення, особисту причетність

до змін навколишнього середовища в ім'я торжества справедливості, добродіянь та гуманізму.

Порівнявши з поняттям “життєві плани” зміст поняття “професійний ідеал”, ми дійшли висновку про те, що останнє є більш конкретним у своєму етимологічному значенні. Це виявляється в тому, що професійний ідеал на кожному етапі життя особистості чітко зорієнтовано на досягнення визначеної й особистісно значущої цілі. Тому він, передусім, визначає життєву стратегію та плани людини на майбутнє, які складають основу її індивідуальної програми побудови власного життя. Ще одна суттєва відмінність між цими поняттями полягає в тому, що останнє не містить у собі моральної складової. Тобто, життєві плани особистості можуть бути далекі від моральних принципів і правил, прийнятих у суспільстві. Професійний же ідеал спирається чітко на тверду моральну позицію.

Крім того, професійний ідеал базується на професійних знаннях і вміннях, які завжди суб'єктивні й емоційно забарвлені, тому він завжди є одночасно суб'єктивним та об'єктивним. Об'єктивна сторона зближує його з професіограммой спеціаліста тієї чи іншої галузі, як індивідуальної характеристики фахівця певної діяльності. Суб'єктивна сторона визначається індивідуальним уявленням особистості про модель спеціаліста, його особистісні якості та соціально-професійний статус.

Перераховані нами відмінності між змістовно спорідненими поняттями та “професійним ідеалом” не повною мірою розкривають його сутність, якщо не розглянути його взаємозв'язку з домінуючими серед сучасної молоді “матеріальними цінностями”. Відзначимо, професійний ідеал є дієвим внутрішнім мотивом досягнення поставлених цілей навчання та виховання. До його змісту також входять і матеріальні цінності, заперечити значення яких в умовах жорсткої конкуренції на ринку праці неможливо, оскільки на сьогодні вони є обов'язковими атрибутами (власний автомобіль, багатофункціональний телефон, модернізований ноутбук тощо) успішної професійної діяльності людини.

Підтвердженням цього положення є також те, що сучасна молодь за нашими дослідженнями досить скептично оцінює свої шанси на успіх в трудовій діяльності і причин для цього є досить багато. Серед них: нестабільне економічне та політичне становище в країні; стрімкий перехід до ринкової економіки, який виявив високий ступінь соціальної неготовності юнаків та

дівчат до життєдіяльності в принципово нових умовах; зниження рівня загальної культури молоді; неготовність людини до професійної діяльності в жорстких умовах ринку праці.

Відзначимо, для сучасної молоді немає також і моральних авторитетів, значущість яких є незаперечною для зростаючої особистості. Сутність поняття “моральний авторитет” розкриємо, проаналізувавши праці І. Грязнова, в яких він визначає роль морального авторитету у житті суспільства. Моральний авторитет майбутніх офіцерів-прикордонників, на його думку, є духовною владою над свідомістю курсанта, яку мають певні особи через те, що впродовж тривалого часу в них виховують певні моральні чесноти та ідеали [3, с. 123], тобто моральний авторитет є важливим засобом морального виховання, який спирається на високу національно-патріотичну ідейність, професійну компетентність, чесність, справедливість, порядність [3, с. 221]. Ідеалами курсантів, як свідчать дослідження І. Грязнова, можуть бути піднесені ідеї, високі моральні риси або конкретні особистості, носії цих рис. Ідеали майбутньої професії спонукають курсанта до активної діяльності щодо сумлінного виконання свого службового, професійного обов’язку, якісного опанування знань. Світоглядні погляди і переконання, ідеали, професійні інтереси та схильності курсанта як провідні мотиви діяльності утворюють мотиваційну систему, стрижень його особистості [3, с. 272].

Таким чином ми можемо дійти висновку, що сутність професійних ідеалів розкривається через усвідомлення ними професійних потреб, інтересів, схильностей, мотивів, переконань, інтересів, життєвих прагнень і цілей, які старшокласник як майбутній фахівець ставить у своїй діяльності.

Професійний ідеал особистості в працях Н. Ярошенко та С. Фролова розкривається з урахуванням сучасних умов, які впливають на його формування в учнів старшого шкільного віку. Це ідеальний образ професійного мислення та діяльності, стверджує Н. Ярошенко, її своєрідна внутрішня мета, яка формується лише в процесі нашого намагання зрозуміти для чого та в ім’я чого ми здійснюємо ту чи іншу діяльність. Своєю чергою С. Фролова визначає професійний ідеал як кінцеву ідеальну ціль в професійній освіті та вихованні, як сукупність професійно значущих соціальних і моральних цінностей.

Підсумовуючи означене вище, ми можемо зробити висновок, що проблема професійного ідеалу, його сутність, особливості прояву, умови та засоби реалізації, що були

ініційована класиками світової філософії, в наш час змістовно збагатилася новими теоретичними підходами. Крім того, в сучасних дослідженнях прослідковується кілька тенденцій розуміння ідеалу. Одні науковці (С. Фролова, О. Кендус та ін.) розуміють його як напрям, інші (І. Бех, Ю. Бойко, К. Дорошенко) визначають як образ майбутньої дії.

Проведений нами теоретичний аналіз дає змогу дійти висновку, що професійний ідеал є образ який задає напрям майбутньої дії. Таке визначення зустрічається також у філософських, психологічних та інших словниках. Про це, наприклад, свідчить визначення у філософському словнику, в якому ідеал це – уявлення будь-чого у формі вищої досконалості [12, с. 138]. Більш точніше визначення дається у філософському енциклопедичному словнику, де ідеал у загальноживаному сенсі є вищим ступенем цінного або найкращий, завершений стан якого-небудь явища, індивідуально прийнятий стандарт (визнаний зразок) будь-чого і, як правило, стосується особистих якостей або здібностей [13, с. 296]. У психологічній енциклопедії (за О. Степановим) ідеал визначається як ідеальний образ, що має нормативний характер, який задає спосіб і характер поведінки або діяльності людини чи соціальної групи. Потреба в ньому є однією з вищих соціогенних потреб людини, яка формується у її свідомості через діяльність і спілкування з іншими людьми в процесі духовного освоєння світу і самовизначення в ньому [9, с. 149]. У тлумачних словниках сучасної української мови поняття “ідеал” розглядається як найвища мета, до якої прагнуть люди і яка керує їхньою діяльністю, взірцем досконалості [1, с. 488].

Таким чином, на даний час у визначенні сутності поняття “ідеал” є суттєві розбіжності. Пов’язано це, на нашу думку, з теоретично-методологічною позицією вчених, обраною ними для розв’язання певної педагогічної проблеми, в якій переважає особистісний або діяльнісний підхід. Така дослідницька позиція відповідає особистісно-діяльнісному розумінню суті та значущості в розвитку особистості сформованих у неї ідеалів, в тому числі і професійних. Вдало, на нашу думку, поняття особистісно-діяльнісного підходу розкрито у науковій діяльності В. Лозової, яка зазначає, що особистісний підхід вимагає визнання особистості як продукту соціально-культурного розвитку, носія культури, її унікальності, інтелектуальної та моральної свободи, права на повагу, що передбачає опору на природний процес саморозвитку здібностей, самовизначення, самореалізацію, самоутвердження, створення для цього відповідних

умов. А діяльнісний, на її думку, спрямований на таку організацію суб'єкта, в якій би він був активним у пізнанні, праці, спілкуванні, своєму особистісному розвитку. В. Лозова справедливо стверджує, що у педагогічній науці все частіше вживається поняття “особистісно-діяльнісний підхід”, де особистісний і діяльнісний аспекти утворюють нерозривну, єдину інтеграцію, спрямовану на саморух, самозростання і в заключному результаті на самореалізацію своїх можливостей особистості [6, с. 96-97].

Зважаючи на розкритий нами вище зміст понять “ідеал”, “особистісно-діяльнісний підхід”, врахувавши визначення професійного ідеалу як науковцями минулого століття так і сьогодення, ми можемо сформулювати власне визначення даного поняття. Професійний ідеал старшокласника – це ідеальний образ його власного професійного майбутнього, який задає напрям вибору професії, оволодінню нею та досягнення в майбутньому соціально-професійних стандартів. Сформований на основі сприйняття об'єктивно діючих в суспільстві уявлень про людину професіонала як взірця професійної досконалості ідеали спонукають старшокласників до усвідомленого вибору майбутньої професії та самовдосконалення в ній. Від рівня їх сформованості значною мірою залежить вирішення багатьох проблем, пов'язаних з майбутньою трудовою діяльністю учнів старшого шкільного віку в жорстких умовах сучасного ринку праці. Його формування є досить складним і тривалим процесом, результатом якого буде глибоке усвідомлення старшокласником свого професійного ідеалу як своєрідної орієнтаційної моделі для саморозвитку та самовдосконалення в обраній або в бажаній професії.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [укладач і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
2. Вірковський А.П. Формування гуманістичного ідеалу старшокласників у позанавчальній діяльності: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07;. Ін-т проблем виховання АПН України / А. П. Вірковський. – К., 2002. – 20 с.
3. Грязнов І.О. Система морального виховання майбутніх офіцерів прикордонників : монографія / І. О. Грязнов. – Хмельницький: Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б.Хмельницького, 2004. – 370 с.
4. Дорошенко К.Г. Ідеал виховання – гуманістичний / К. Г. Дорошенко // Вісник Житомирського педагогічного університету. – 2002. – Випуск 9. – С. 175-177.

5. Бех І.Д. Особистісно-орієнтоване виховання: навчально-методичний посібник / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
6. Лозова В. Стратегічні питання сучасної дидактики / В. Лозова // Розвиток педагогічної і психологічної науки в Україні. – Харків: ОВС, 2002. – Ч.1. – С. 96-97.
7. Калита Н.І. Виховний ідеал у педагогічній спадщині Костянтина Ушинського: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01; Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. І.Франка / Н. І. Калита. – Дрогобич, 2009. – 20 с.
8. Кендус О.З. Проблема національного ідеалу в українській філософській думці першої половини ХХ століття: автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.05; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка / О. З. Кендус. – Л., 2003. – 20 с.
9. Психологічна енциклопедія / [автор-упорядник О.М. Степанов]. – К.: Академвидав, 2006. – 423 с.
10. Слоновьська О.В. Формування моральних та естетичних ідеалів у старшокласників у процесі вивчення історичної романістики: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / О. В. Слоновьська. – К., 1996. – 26 с.
11. Болгаріна В.С. Ідеал: цінність і духовний вектор / В. С. Болгаріна, Ю. І. Терещенко // Наук.-метод. зб. “Цінності освіти і виховання” / [За заг. ред. О. В. Сухомлинської, ред. П. Р. Ігнатенко, Р. П. Скульський, упор. О. М. Павліченко]. – К., 1997. – С. 16-19.
12. Философский словарь / В. Соловьев. – Ростов н/Д. : Изд-во “Феникс”, 1997. – 464 с.
13. Философия: энциклопедический словарь / [под. ред. А. А. Ивина]. – М.: Гардарики, 2006. – 1072 с.
14. Хамар У.В. Проблема ідеалу у філософській спадщині Івана Франка: автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.05; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка / У. В. Хамар. – Л., 2001. – 20 с.

Сделана попытка выяснить смысл идеалов настоящего на основе психолого-педагогических исследований современных ученых. Результаты этих исследований, в конце концов, позволят нам конкретизировать содержание понятия “профессиональный идеал старшеклассника”, очертить произошедшие в его понимании на пересечении тысячелетий.

Ключевые слова: *профессиональный идеал, личностно-деятельностный подход, старшеклассники.*

Attempt is made to determine the content of the ideals of today, based on psychological and educational research by scholars. The results of these studies, ultimately, will allow us to specify the content of the concept of “professional ideal of seniors”, outline the changes in his understanding of the intersection of the millennium.

Key words: *professional ideal, personal-activity approach, high school students.*